

Права і свободи дитини

в умовах конвергенції
правових систем: українські
реалії та перспективи
їх удосконалення

Н. М. Оніщенко

*доктор юридичних наук, професор, завідувач
відділу теорії держави і права Інституту держави
і права імені В. М. Корецького НАН України,
заслужений юрист України, член-кореспондент
Національної академії правових наук України*

С. О. Сунєгін

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
відділу теорії держави і права Інституту держави
і права імені В. М. Корецького НАН України*

Стаття присвячена шляхам удосконалення законодавства у сфері забезпечення і захисту прав і свобод дитини в умовах зближення національних правових систем. Наголошується, що ефективність правового регулювання у сфері забезпечення прав і свобод дитини багато в чому залежить від запозичення відповідних стандартів у зарубіжних країнах, насамперед, європейських. Авторами робиться висновок, що запровадження цих стандартів у законодавство України не повинно йти врозріз з традиційними для українського суспільства соціокультурними реаліями розвитку.

Ключові слова: права і свободи дитини, конвергенція правових систем, сім'я, ювенальне право, ефективність правового регулювання, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, інтернет, Уповноважений Президента України з прав дитини.

Стаття посвящена путям усовершенствования законодательства в сфере обеспечения и защиты прав и свобод ребенка в условиях сближения национальных правовых систем. Акцентируется, что эффективность правового регулирования в сфере обеспечения прав и свобод ребенка во многом зависит от заимствования соответствующих стандартов у зарубежных государств, в первую очередь, европейских. Авторами делается вывод, что внедрение этих стандартов в законодательство Украины не должно идти вразрез с традиционными для украинского общества социкультурными реалиями развития.

Ключевые слова: права и свободы ребенка, конвергенция правовых систем, семья, ювенальное право, эффективность правового регулирования, информационное общество, информационная безопасность, интернет, Уполномоченный Президента Украины по правам ребенка.

The article focuses on how to improve the legislation in the sphere of security and protection of the rights and freedoms of the child in terms of convergence of national legal systems. Emphasizes that the effectiveness of legal regulation in the sphere of rights and freedoms of the child depends largely on the drawing of relevant standards in foreign countries, especially in Europe. The authors concludes, that the implementation of these standards in the legislation of Ukraine should not go counter to the traditional development of socio-cultural realities of Ukrainian society. **Keywords:** the rights and freedoms of the child, the convergence of legal systems, family, juvenile law, the effectiveness of legal regulation, information society, information security, internet, Authorized by the President of Ukraine on the Rights of the Child.

Сучасний правовий розвиток характеризується стрімкими процесами конвергенції національних правових систем, що особливо проявляється на прикладі країн континентальної Європи, хоча, безумовно, і не обмежується лише ними. Вказані процеси об'єктивно зумовлюють необхідність досягнення між відповідними державами та їх національними правовими системами «спільного знаменника» у правовому регулюванні тих чи інших важливих питань суспільного життя. Особливо чутливою та гострою при цьому слід визнати проблему узгодження національних законодавств у сфері забезпечення і захисту прав та інтересів дитини, оскільки саме від дітей прямо залежить якість життя майбутніх поколінь.

У цьому контексті варто наголосити на тому, що ефективність правового регулювання відносин у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні багато в чому залежить від запозичення відповідних стандартів у зарубіж-

них країн, насамперед європейських. Однак таке запозичення не може відбуватися шляхом простого перенесення правових норм з правових систем інших держав у національну правову систему України без здійснення їх відповідної адаптації, оскільки, навіть якщо запозичити в інших країн ідеальну систему забезпечення, охорони та захисту прав дитини без врахування при цьому багатоманітної соціокультурної реальності українського суспільства, це може призвести до небажаних наслідків.

Дійсно, зарубіжний і, насамперед, європейський досвід є важливим, оскільки дає змогу побачити варіативність нормативно-правових моделей забезпечення, охорони та захисту прав дитини, які застосовуються у різних державах, а також конкретну ефективність або неефективність їх впровадження у суспільну практику. Однак потрібно пам'ятати, що не існує цілком уніфікованих для різних цивілізацій та суспільств шляхів державно-правового розвитку. Особливого значення ця теза набуває у зв'язку із розвитком глобалізаційних процесів, які, якщо і не знищують, проте суттєво трансформують національні культури, поступово просуваючи їх до глобального інформаційного та індивідуалізованого суспільства, наслідки формування якого викликають у широкої громадськості та представників наукової еліти дедалі більше питань, на які ще не знайдено належної й адекватної відповіді. Саме тому в науковій літературі не безпідставно акцентується увага, що в умовах глобалізації необхідно добиватися посилення демократичного контролю за забезпеченням прав людини з пріоритетом прав дитини, особливо тих дітей, які є найбільш незахищеними (діти-сироти, діти-інваліди тощо) [2, с. 297], оскільки діти – це майбутнє всього людства.

Слід погодитися з Н. Крестовською, яка зазначає, що «забезпечення прав дитини

відноситься до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлена вся світова спільнота. Цей інтерес пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління в гарантуванні життєздатності суспільства і прогнозуванні його майбутнього розвитку. Проте слід визнати, що жодна держава у світі не може претендувати на роль зразка в області дотримання прав дитини. Навіть для найдемократичніших та економічно розвинених держав характерні зростання правопорушності, а подекуди й злочинності неповнолітніх, наявність сімей з низьким життєвим рівнем, смертність дітей через недостатнє харчування та недостатнє медичне обслуговування, наявність безпритульних дітей. Усі ці чинники доводять неможливість вирішення проблем дитинства тільки національними засобами і викликають необхідність об'єднання зусиль світової спільноти в цілому, що і обумовило виникнення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини» [1, с. 164-165].

Водночас права і свободи дитини або, в ширшому розумінні, система ювенального права не можуть обмежуватися суто позитивістським поглядом на право, який майже цілковито відмежовується від моральних та релігійних постулатів. І це об'єктивно, оскільки забезпечення, охорона та захист прав, свобод і законних інтересів дитини як слабкого, вразливого і незахищеного суб'єкта вже априорі містить у собі значну кількість моральних аксіом та релігійних заповідей (наприклад, культурні витоки відмежування добра від зла, почуття любові та справедливості в сім'ї тощо).

Необхідно також зауважити, що т. зв. «автономістський» статус дитини, який закріплений у законодавстві більшості демократичних держав світу та полягає у тому, що дитина – це особливий самостійний суб'єкт права і відповідних правовідносин, не повинен превалювати над

сімейним статусом дитини. На нашу думку, в сучасних умовах розвитку світового співтовариства, особливо в Україні, потрібно виходити з органічного поєднання цих двох підходів, що полягає у тому, що сім'я – це єдиний соціальний інститут, в якому найкраще та найповніше відбувається становлення дитини як зрілої особистості на основі закріпленої на міжнародно-правовому та внутрішньодержавному рівні системи прав і свобод дитини, які забезпечують їм відповідні можливості для самореалізації в сучасному світі. У зв'язку із зазначеним, в основі заповнення у вітчизняний правовий досвід світових стандартів розвитку прав дитини та ювенального права має бути покладено вітчизняну модель розуміння сім'ї як соціального інституту – одного з консервативних компонентів культури, що історично формувався протягом багатьох століть, в якому закладаються засади громадської та національної культури, формується особиста відповідальність, від покоління до покоління відтворюються моделі соціальної поведінки, а також здійснюється фізичне і духовне відтворення особистості.

На важливу роль саме рідної сім'ї у забезпеченні виховання і добробуту дитини звертається увага, зокрема, і в Рекомендації № R(87)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про прийомні сім'ї» від 20 березня 1987 р., де закріплено: 1) в інтересах дитини цілковито нормальним є залишатися з рідною сім'єю, а покращення підтримки таких родин зможе забезпечити зменшення потреби у прийомі дитини, тобто у прийомних сім'ях; 2) дитина має підтримувати особисті стосунки з рідною сім'єю, якій також повинна надаватися інформація щодо добробуту дитини, за умови, що це не зашкодить основним інтересам дитини [5, с. 35-36]. Іншими словами, навіть якщо опіку над дитиною, її виховання та забезпечення мо-

ральних і матеріальних інтересів здійснює прийомна сім'я, все одно для забезпечення більш повноцінного розвитку її особистості повинні бути наявними стосунки такої дитини зі своєю рідною сім'єю за винятком тих випадків, коли спілкування з рідною сім'єю може зашкодити основним інтересам такої дитини.

Слід зауважити, що на важливість збереження цінності інституту сім'ї в українському суспільстві звертає увагу і Уповноважений Президента України з прав дитини Юрій Павленко, який зазначає: «наші діти кращі за нас, оскільки вони вже сьогодні вчать захищати свої права. Нове покоління краще за попереднє розуміє цінність якісної освіти, прагне всебічно розвиватися, а сучасні технології створюють для них такі можливості, яких ніколи не мали їх батьки. Незмінним залишається одне: цінність сім'ї та її вплив на дитину. Більшість відносин «батьки – діти» не регулюються законодавством, а закладені в традиціях сім'ї, культурі взаємовідносин, моралі. Адже немає закону, який зобов'язує матір або батька співати колискову... Сьогодні ми формуємо Україну 2030 року. Від того, які гуманітарні, людські, сімейні цінності ми запропонуємо наймолодшим українцям, залежить якість нашої держави через 20 років» [4, с. 14].

Крім зазначеного, варто також наголосити і на такій важливій проблемі сьогодення, як захист дітей від шкідливої інформації, яка може завдати шкоду їх здоров'ю та розвитку. У сучасних реаліях в умовах формування світового інформаційного суспільства ця проблема вже не може вирішуватися лише внутрішнім законодавством відповідної держави. У зв'язку з цим, успішне вирішення цієї проблеми можливе лише за умови ефективної взаємодії сучасних держав та відповідних міжнародних організацій, у тому числі на рівні узгодження або уніфікації відповідних норм національних законодавств.

Загальновідомо, що сучасний технологічний розвиток на перше місце висунув проблему правового забезпечення інформаційної безпеки держави, неодмінною складовою якої є інформаційна безпека підростаючого покоління. При цьому весь суспільний обіг інформації регулюється багатьма видами соціальних норм, основними серед яких є: правові та моральні. Однак, якщо в минулі століття правовий обіг інформації охоплював лише найбільш важливу частину суспільного обігу інформації, то в сучасних умовах назріла нагальна необхідність розширення кола інформаційно-комунікативних відносин, що мають підпадати під правове регулювання. Особливо ця проблема стосується проблем правового регулювання інформаційного обігу та комунікації у всесвітній мережі інтернет, до якої в наш час долучаються діти вже навіть з дошкільного віку.

Слід наголосити, що складність забезпечення ефективності правового регулювання мережі інтернет не тільки і навіть не стільки полягає у відсутності систематизованого або узгодженого законодавства, що регулює відповідні види відносин у Всесвітній мережі, скільки в об'єктивних особливостях та закономірностях функціонування самого інтернету, які фактично «дозволяють» будь-кому анонімно робити в цій інформаційній мережі загально-го користування що завгодно. При цьому в найбільшій мірі інтернет підриває майже всі основні традиційні принципи юридичної відповідальності, які слугують вихідними засадами застосування компетентними органами державної влади санкцій правових норм до відповідних правопорушників (наприклад, принципи невідворотності, персоніфікації, своєчасності, обґрунтованості та, як наслідок, законності застосування юридичної відповідальності певного виду до правопорушника). Саме фактична неможливість законного притягнення до юридичної відповідально-

сті правопорушників у мережі інтернет, що особливо проявляється на прикладі адміністративної та кримінальної відповідальності, зумовлює майже безмежну свободу дій, яку нині можна спостерігати у віртуальному кіберпросторі.

Враховуючи те, що будь-яка дитина внаслідок об'єктивної недостатньої сформованості своєї свідомості є вразливою, а отже, значно більше за дорослих та дієздатних осіб дитина піддається впливу з боку відповідних джерел інформації, в сучасних умовах вже фактично побудованого глобального інформаційного суспільства потрібно ретельно підходити до питання захисту дітей від інформації, яка може завдати шкоди їх здоров'ю та розвитку. У таких умовах особливо небезпечною для дитини є саме Всесвітня мережа інтернет, яка і дотепер у будь-якій сучасній державі залишається фактично неконтрольованим «інформаційним майданчиком», на якому має місце абсолютно вільне поширення будь-якої інформації. Складність вирішення вказаних проблем за допомогою формально визначених правових норм полягає насамперед у тому, що в інтернеті чи не найбільше має місце «зіткнення» протилежних інтересів відповідних суб'єктів, у зв'язку з чим навіть на сьогодні дана проблема поки що є лише предметом численних дискусій, а не практичних дій. Однак інтернет – це не єдине джерело поширення, обробки та зберігання інформації у відповідній формі, яким все більше користуються діти, адже разом з Всесвітньою мережею розвиваються також і такі джерела інформації, як телебачення, радіо, преса, мобільний зв'язок тощо. Вказані джерела інформації також не залишаються осторонь уваги дітей, а тому, на нашу думку, на сьогодні в Україні вже існує нагальна потреба у прийнятті спеціального закону щодо захисту дітей від інформації, яка може зашкодити їх здоров'ю та розвитку.

У цьому контексті цікавим є розгляд міжнародного досвіду спроб вирішити вказане питання на нормативно-правовому рівні. Зокрема, 3 грудня 2009 року Міжпарламентська Асамблея держав-учасниць СНД прийняла Модельний закон «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку» [3], який встановлює правові та організаційні основи державної політики і міжнародного співробітництва держав-учасниць СНД у сфері забезпечення інформаційної безпеки дітей з урахуванням загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, в тому числі закріплених в Конвенції ООН про права дитини та Модельному законі держав-учасниць СНД «Про основні гарантії прав дитини в державі».

Найважливішими, на нашу думку, положеннями цього Модельного закону є встановлення 11 принципів державної політики у сфері захисту дитини від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку; нормативне визначення на міжнародному рівні таких понять, як: «вікова категорія інформаційної продукції», «вікова класифікація інформаційної продукції», «демонстрація жорстокості», «демонстрація насильства», «доступ дитини до інформації», «доступний для дитини час», «інформаційна безпека дітей», «інформаційна продукція, призначена для дітей», «інформація, що дискредитує соціальний статус сім'ї», «інформація, що завдає шкоду здоров'ю та розвитку дітей», «інформація, що провокує дітей на антисуспільні та протиправні дії», «інформація, що провокує дітей на дії, потенційно небезпечні для їх життя і здоров'я», «інформація, що провокує дітей на кримінально карані діяння (злочини)», «інформація, що включає в себе ненормативну лексику», «пропаганда антисуспільних та протиправних дій», «пропаганда насильства та жорстокості», «пропаганда злочинів» тощо; закріплення кри-

теріїв визначення інформаційної продукції для відповідної вікової категорії дітей; визначення додаткових вимог до розповсюдження інформаційної продукції з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування, в тому числі через мережу інтернет, а також додаткових вимог до розповсюдження комп'ютерних та інших електронних ігор; встановлення вимог до експертизи інформаційної продукції з метою здійснення її вікової класифікації та маркування тощо.

Слід зазначити, що принципи державної політики України у сфері захисту дитини від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку, відповідають європейським стандартам у цій сфері, що закріплені у міжнародних конвенціях. Серед цих принципів потрібно насамперед виділити:

1) принцип пріоритетності прав і законних інтересів дітей, забезпечення державою їх особливого захисту;

2) принцип створення державою умов обігу інформаційної продукції, яка є безпечною для життя і здоров'я дітей та забезпечує їх повноцінний розвиток і соціалізацію;

3) принцип пріоритетності прав дитини на охорону моральності, здоров'я та забезпечення повноцінного розвитку перед інтересами забезпечення свободи слова та масової інформації, іншими правами і свободами дорослих споживачів інформаційної продукції, а також її виробників та розповсюджувачів;

4) принцип недопустимості використання засобів масової інформації, інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування та інших засобів масової комунікації з метою пропаганди порнографії, насильства і жорстокості, наркотичних засобів та психотропних речовин, антисуспільної поведінки, для розповсюдження іншої ін-

формації, обіг якої заборонений законами держави, для здійснення злочинів проти дітей з використанням інформаційних технологій;

5) принцип поваги до історичних та інших традицій і культурних цінностей держави тощо.

Таким чином, при розробці відповідних нормативно-правових актів і, насамперед, закону про захист дітей від інформації, яка може завдати шкоду їх здоров'ю та розвитку, потрібно враховувати вже існуючі на міжнародному рівні акти, а також досвід їх впровадження у правових системах відповідних держав. Зокрема, це стосується і вищезазначеного Модельного закону «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку».

Слід також наголосити на тому, що істотною вадою українського законодавства, на відміну від європейського, є відсутність реальних дієвих гарантій забезпечення, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини. Нерідко вказані гарантії мають суто декларативний характер, а отже, вони фактично не діють на практиці. Зокрема, якщо звернутися до одного з фундаментальних прав дитини на охорону здоров'я, то суттєвим недоліком сучасного законодавства України щодо реального гарантування тако-

го права є відсутність конкретної юридичної відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків щодо здійснення заходів у сфері забезпечення охорони здоров'я дітей, а саме: надання безоплатної медичної допомоги, здійснення заходів з профілактики захворювань, проведення лікувально-оздоровчих заходів по реабілітації дітей-інвалідів тощо. Ці та інші юридичні гарантії забезпечення, охорони і захисту прав дитини в Україні також потребують свого законодавчого закріплення, оскільки без них права дитини в багатьох випадках залишатимуться лише «чудою» декларацією, визнаною на державному рівні.

Підсумовуючи все вищенаведене, хотілося б зауважити, що в основу відповідних шляхів удосконалення законодавства у сфері забезпечення і захисту прав дитини в Україні має бути закладено підхід, який, з одного боку, передбачає настання позитивних наслідків від впровадження у законодавстві та юридичній практиці тих чи інших правових норм і стандартів інших держав у даній сфері, а з іншого – обов'язково враховуватиме традиційні, реальні соціонормативні вимоги та потреби українського суспільства.

Список використаної літератури

1. *Крестовська Н. М.* Ювенальне право України : історико-теоретичне дослідження : монографія / Н. М. Крестовська. – О. : Фенікс, 2008. – 332 с.
2. *Ксиротирис В.* Проблемы защиты прав ребенка в условиях глобализации / В. Ксиротирис // Глобализация: конфликт или диалог цивилизаций? – М. : Издательский дом «Новый век» ; Институт микроэкономики, 2002. – С. 292-297.
3. Модельный закон Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» от 3 декабря 2009 года // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
4. *Павленко Ю.* Из безправного не вырастет свободный / Ю. Павленко // Зеркало недели. – 2013. – 19 янв. – № 2 (99). – С. 14.
5. Права дитини: європейський досвід : метод. посіб. / Упор. Костяк Н. М. – Львів : ПАІС, 2007. – 114 с.